

Hogyan hatástalanítható a globális pénzrendszer időzített bombája?

Dr. Joób Márk PhD¹⁴⁰

*Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar
Universitát Zürich, Ethik-Zentrum*

ABSZTRAKT Jelenlegi globális penzrendszerunk azért tekinthető időzített bombának, mert belátható időn belül pénzügyi és gazdasági szozeomlashoz vezet. Penzrendszerunkbol fakad tudniillik a gazdasági növekedés kenysszere. A modern gazdaságot a pénz keringése tartja életben. A pénz túlnyomó részre pedig hitelpénz, hiszen hitelezés útján jön létre. Hitelt azonban csak kamatra adnak. Ezért már ahhoz is, hogy csak egyensúlyban legyen a gazdaság, olyan mértékű növekedésre van szükség, amelyből a hitelpénz kamatai fedezhetők, másképpen szozeomlik a rendszer. A forgalomban lévő pénz mennyiségét legalább a gazdasági növekedés ütemében növelni kell ahhoz, hogy ne következzen be benito hatású defláció. A megnövekedett pénzmennyiség viszont további kamatfizetést és további gazdasági növekedést tesz szükségessé. gy penzrendszerunk a benne rejlő, önmagát tápláló novekedeskenysszer miatt piramisjateknak mondható, amely előbb-utóbb elkerülhetetlenül bedől, hiszen Földünk erőforrásai végesek.

A megoldás elsődleges feltétele a felvázolt probléma megértése. Az is nyilvánvaló, hogy tartós megoldást csakis pénzügyi-gazdasági rendszerunk alapvető átalakítása jelenthet. Megfontolásra méltó javaslat az n. köz-pénzrendszer kialakítása.

KULCSSZAVAK: pénzrendszer, hitel, növekedés, fenntarthatóság

Bevezetés

Globalis penzrendszerunk időzített bomba, vagyis pontosabban: piramisjatek. Ezt nemcsak elméleti megfontolások, de gyakorlati tapasztalatok is igazolják. A pénzrendszer időzített bombához való hasonlítása arra hívja fel a figyelmet, hogy szozeomlasa előrelátható és nagy pusztítással jár. A hasonlat annyiban sántít, hogy a pénzrendszer szozeomlasa nem egyetlen nagy robbanással következik majd be valamikor a jövőben, hanem egy hosszabb ideje tartó, fokozatos szozeomlasrol van szó, amely már jelenleg is súlyos károkat okoz.

A pénzrendszer piramisjatekkent való jellemzése pedig annak alapvető struktúráját írja le. A rendszer tudniillik csak folyamatos növekedés esetében marad működőképes, mert kamattal és nyereséggel növelt kifizetésekre épül. Földünk véges erőforrásai azonban határt szabnak a növekedésnek nemcsak a

reálgazdaság, de a pénzügy területén is, hiszen a reálgazdasági alapot nélkülöző pénzügyi növekedés nem más, mint infláció vagy spekulációs buborék.

A pénzszaporítás rendszere

Az emberiség történetét a mai napig végigkísérik az abból adódó válságok, hogy az érintettek nem tudtak és tudnak ellenállni a túlzott pénzszaporítás csábításának.

Már a Római Birodalomban alkalmazták a pénzszaporítás gyors haszonnal kecsegtető eljárását: csökkentették az arany- és ezüstérmék nemesfém tartalmát, hogy több pénzt állíthassanak elő. Ez viszont hamarosan áremelkedéshez és a pénz elértéktelenedéséhez vezetett. A Római Birodalom bukásának egyik fő oka, hogy a termelést meghaladó fogyasztás – tehát negatív külkereskedelmi mérleg – következtében a pénz Rómából kiáramlott, megugrott az eladósodás és a gazdaságot keringésével életben tartó pénz elapadt (Walker 2009). Ezt a pénzszaporítása sem tudta megakadályozni, mivel csak a pénz felhígulását eredményezte és többletértéket nem teremtett. (Pontosan ezek a problematikus pénzügyi folyamatok figyelhetők meg napjainkban az Egyesült Államokban, ami világalommal közlő közlő végét valószínűsíti.)

A papírpénz megjelenése tovább növelte a pénzszaporítás lehetőségét. Kínában már a 11. századtól használtak papírpénzt, ám a császárok magas inflációt eredményező, túlzott pénzkibocsátása miatt a 15. század elején megszüntették használatát. A bizalom és a megfelelő aranyfedezet hiánya miatt Európában a 17. és 18. században több, papírpénz forgalomban tartására irányuló erőfeszítés torkollott kudarcba. Az uralkodók illetve kormányok végül hatalmi szóval tették általános fizetőeszközzé az érmék mellett a papírpénzt is, amire a gazdaság és a kereskedelem fellendülése miatt amúgy is óriási igény volt.

A papírpénz aranyfedezete megjelenése óta folyamatosan csökkent és néhány évtizede lényegében megszűnt, s így a jegybankok elvileg korlátlanul bocsáthatnak ki pénzt. A történelem eddig legnagyobb pénzszaporítása éppen Magyarországon történt a II. Világháború után, aminek következtében a hiperinfláció egyetlen hónap alatt elérte a 40 billiárd százalékot.

Mai pénzrendszerünkben viszont már a papírpénznek is csupán alárendelt szerepe van, hiszen a forgalomban lévő pénznek csak kb. 10 %-a kering készpénz formájában, kb. 90 %-a pedig kizárólag számlapénzként létezik. A számlapénz szigorúan véve nem minősül törvényes fizetőeszköznek, hanem csak a számlavezető kereskedelmi bank arra vonatkozó ígéretét jelenti, hogy igény esetén hajlandó az adott összeget a jegybank által kibocsátott törvényes fizetőeszközben az ügyfél számára kifizetni. Ilyen kifizetésekre azonban viszonylag kis mértékben kerül sor, a pénzforgalom nagy részét számlapénzben bonyolítják le házon belül és egymás között a kereskedelmi bankok.

Ebben a kétszintű bankrendszerben, amely Angliából indulva hódította meg a világot, a jegybank szerepe – a monetáris irányításon túl – a készpénzellátás biztosítására és a kereskedelmi bankok tartalékainak kezelésére korlátozódik, a magánszemélyek és a gazdasági társaságok csak a kereskedelmi bankokkal állnak üzleti kapcsolatban. A kétszintű bankrendszert az jellemzi, hogy nemcsak jegybankoknak, hanem a versenyszférához tartozó kereskedelmi bankoknak is lehetővé teszi a pénzszaporítást. A kereskedelmi bankoknak tudniillik joguk van hitelezés útján, bankszámlán történő jóváírással számlapénzt teremteni, méghozzá nagymértékben. Az Európai Unió belül jelenleg 2 % a kötelezőtartalék ráta, a kereskedelmi bankoknak tehát az általuk létrehozott számlapénznek csupán 2 %-át kell fedezetként jegybankpénzben tartaniuk, vagyis a hivatalos fizetőeszközben tartott pénzük ötvenszeresét teremthetik elő számlapénzként. Pénzteremtésüknek azonban az ügyfelek részére készpénzben történő kifizetések is határt szabnak, hiszen ezek a kifizetések csökkentik a kereskedelmi bankok jegybankpénzkészleteit.

Mivel az ügyfelek számláin nyilvántartott összegnek, azaz a látra szóló betétállománynak csupán egy része rendelkezik jegybank pénzfedezettel, a bankok nem képesek ügyfeleik összes pénzét egyszerre készpénzben kifizetni; ezért olyan fontos a bankok számára a bizalom, vagyis a teljes mértékű készpénzre válthatóság illúziójának fenntartása. Ha ugyanis az ügyfelek attól féltve, hogy bankjuk nem képes kifizetni számlán tartott pénzüket, megrohamoznák bankjukat, akkor önmegvalósító jóslatként bekövetkezne az, amitől félnek: a bank valóban nem lenne képes kifizetni az ügyfelek pénzét.

A kötelezőtartalék rátán túl további előírások is korlátozhatják a kereskedelmi bankok pénzszaporítási lehetőségét, például a nemrég elfogadott, de csak a következő években fokozatosan hatályba lépő Bazel III nevű nemzetközi egyezmény. Másrészt azonban az önmaguk által nyújtott hitelek, vagyis az önmaguk által teremtett számlapénz segítségével is növelhetik jegybank pénzfedezetüket a kereskedelmi bankok, ami újabb számlapénz teremtést tesz számukra lehetővé.

Mai, a piaci szereplők szabadságát hangsúlyozó pénzrendszerünkben a jegybankok mozgástera a hitelezés és a pénzmennyiség alakításánál viszonylag szűk és a jegybankok, nehogy fékezze a gazdasági növekedést, általában inkább a pénzügyi lazítás felé hajlanak, ezért elsősorban a hitelkiesés kockázata kell, hogy visszafogja a kereskedelmi bankok hitelezés útján történő pénzszaporítását. Hiszen abban az esetben, ha az adós nem tudja visszafizetni a felvett hitelt, a bankot veszteség éri és saját forrásból kell pótolnia az adósnak kifizetett pénzt. A virtuálisan teremthető számlapénz hitelkiesés esetében teljesen reális veszteséggé válik. Ha az adós azonban visszafizeti a felvett hitelt, akkor a bank által számára teremtett számlapénz megszűnik létezni és csökken a bank mérlegfőösszege valamint a forgalomban lévő pénzmennyiség. A hitelezés folyamán persze mégis

gyarapszik a bank pénze, mert a nyújtott hitelek után a bank kamatbevételre tesz szert (Sperber 2009).

A 2007 óta kibontakozó pénzügyi válság viszont azt mutatja, hogy számos kereskedelmi bank – mint már oly sok szereplő a történelem folyamán – nem hajlandó a pénzszaporítás terén azt a mértéket tartani, amely a pénzrendszer stabilitásának megőrzéséhez szükséges. A mind a mai napig továbbgyűrűző pénzügyi válságtudniillik pénz többletrel vagyis túlzott tőkefelhalmozásra vezethető vissza.¹⁴¹ A könnyelmű hitelezéssel túlzott mértékben növelt pénzmennyiség idézte elő az Egyesült Államokban (de Írországon és Spanyolországban is) az ingatlanpiacon azt a folyamatos áremelkedésből táplálkozó spekulációs buborékot, amely aztán hirtelen árzuhanás formájában kipukkadt.

A spekulációs áremelkedés valójában a pénzrendszernek az ingatlanpiacon megvalósuló piramisjátéka volt, a pénzügyi majd gazdasági válságba torkolló árzuhanás pedig a pénzrendszer piramisjátékának – egyelőre részleges – összeomlása. Érdekes módon éppen ez a nagy károkat okozó összeomlás jelenti a szükséges kijózanodást egy többéves irracionális és ártalmas folyamat után. Sajnos a probléma gyökerét sem a politikai, sem a gazdasági vezetők nem kívánják kezelni és ehelyett gigantikus tőkeinjekciók segítségével tovább akarják működtetni a pénzrendszer piramisjátékát, közpénzből pótolva a hiányzó pénzüsségeket. Pedig a pénzügyi-gazdasági válság mögött a pénzrendszer válsága áll, ezért csak a pénzrendszer fundamentális átalakítása és fenntartható pályára állítása hozhat valódi, tartós megoldást.

A pénzrendszerből fakadó növekedékényszer

Jelenlegi pénzrendszerünk nemcsak olyan káros anomáliákat szül, mint az említett ingatlanpiaci buborék, de szabályos működése során is egyfajta növekedékényszer alá helyezi a reálgazdaságot – és ez hosszú távon még a rendszeresen fellépő spekulációs válságoknál is súlyosabb problémákhoz vezet. Pusztán elméleti megfontolások alapján is könnyen belátható ugyanis, hogy Földünk zárt rendszerén belül a rendelkezésre álló erőforrások végessége miatt a valós (nem csupán névleges) növekedés nem lehet fenntartható, hanem a bioszféra és egyéb nyersanyagok feléléséhez és végül az ökoszisztéma, az emberi élet alapjának elpusztításához vezet.

141 Altwater (2010) gazdaságtörténeti tények alapján kimutatja, hogy a Bretton Woods-i árfolyamrendszer 1973-ban bekövetkezett összeomlását és a pénzpiacok globális deregulációját követően pénzügyi válságok egész sora kezdődött meg a periféria felől a pénzvilág centrumáig: először a fejlődő, majd a feltörekvő és most végül a fejlett országokban. Megállapítja, hogy ezek a pénzügyi válságok mind a túlzott globális – elsősorban dollárban történő – pénz szaporításra ill. tőkefelhalmozásra vezethetők vissza.

A pénzrendszernek a reálgazdaságra gyakorolt hatásáról a neves svájci közgazdász, Hans Christoph Binswanger kínál alapos elemzést (Binswanger 2009). Binswanger azt állítja, hogy a kapitalista piacgazdaság, amely immár globálisan meghatározza az emberek gazdálkodását, kétféleképpen is a növekedésre épül: egyrészt a pénzmennyiség, másrészt az ipari termelés növekedésére, még hozzá úgy, hogy ez a kettő egymást kölcsönösen feltételezi és erősíti. A pénzmennyiség növekedése reálgazdasági növekedést tesz szükségessé és a reálgazdasági növekedés nem jöhet létre a pénzmennyiség növekedése nélkül. A gazdasági rendszerben rejlő „növekedékényszer” azt jelenti, hogy a rendszer nem tartható az egyensúly állapotában, mert a növekedés alternatívája a válság.¹⁴² Nézzük meg közelebbről a felvázolt összefüggést és világítsuk meg kritikusan Binswanger állításait!

Vállalkozások elindításához és fejlesztéséhez tőkét kell gyűjteni, hogy a termeléshez szükséges eszközök és erőforrások megvásárlását biztosítani lehessen. A vállalkozások pénzellátásában kulcsfontosságú szerepe van a kereskedelmi bankoknak, hiszen az ügyfelek által megtakarított és náluk elhelyezett betétállománynak akár a sokszorosát teremthetik elő számlapénzként hitelezés céljából. Pénzt viszont csak akkor bocsátanak a vállalkozások rendelkezésére, ha azok várhatóan nyereségesek lesznek, ha a befektetett tőke tehát hasznot termel és a felvett hitelek után az adósok kamatot fizetnek. (A kereskedelmi bankok alapvetően csak a kamatfizetésben és nem a hitelek törlesztésében érdekeltek, hiszen a hitelek törlesztésével csökken, és végül megszűnik a bankok által teremtett és számukra kamatbevételt generáló számlapénz.) Ahhoz azonban, hogy a vállalatok nyereséget produkáljanak, és abból kamatot fizethessenek, a pénzmennyiség folyamatos bővülésére van szükség.

Nyeresség, növekedés és pénzmennyiség

A téma komplexitása miatt átmenetileg érdemes heurisztikus leegyszerűsítést alkalmaznunk és megvizsgálunk a nyereség és a növekedés kérdését a gazdasági pénzmozgások alapmechanizmusának fényében azzal a feltételezéssel, hogy a forgalomban lévő pénz mennyisége változatlan.

Nyeresség ugyebár akkor keletkezik, ha a vállalatok bevételei meghaladják kiadásait. Mivel az üzleti szféra kiadásából származnak a (privát és állami) háztartások bevételei, az üzleti szféra bevételeit pedig a háztartások kiadásai képezik, tisztán látható, hogy változatlan mennyiségű pénz keringése esetében a vállalatok nyereségessége csökkentené a háztartások bevételeit és így a piaci kereslet visszaeséséhez vezetne, ami hamarosan a vállalatok nyereségességét is megszüntetné. Változatlan mennyiségű pénz esetében kialakulhatna egy olyan

142 Lásd: Binswanger 2009, 10 és 371. A növekedés problematikussá oldalaira reflektáló, egyelőre mellékáramlatnak számító közgazdaságtudományi diszkurzusban Binswangeren kívül például Bernd Senf is használja a „növekedékényszer” fogalmát, lásd: Senf 2009, 87.

helyzet is, amelyben konstans a háztartások bevétele és a vállalatok egyik része nyereséges, másik része pedig veszteséges. De ez a helyzet is csak átmenetileg állhatna fenn, mert a veszteséges vállalatok veszteségeit valahonnan pótolni kell, méghozzá vagy a háztartások vagy a nyereséges vállalatok terhére, és így a végeredmény ismét az lenne, hogy megszűnik az üzleti szféra nyereségessége. (A vállalatok és a háztartások mellett harmadik fontos csoportként jelen vannak a gazdaságban a kereskedelmi bankok, de változatlan pénzmennyiség esetében ezeknek csak alárendelt szerepük volna.) A leírt, hipotetikus esetben előbb-utóbb illetve mindig újra kiegyenlítődnek a háztartások és a vállalatok bevételei (valamint kiadásai), ami olyan kiegyensúlyozott állapotot eredményez, amelyben nem keletkezik nyereség, de még gazdasági növekedés sem jöhet létre.

Ha tudniillik a népesség, a hatékonyság és a természetes erőforrások felhasználásának növekedése miatt mégis növekedésnek indulna a gazdaság illetve a termelés, akkor a változatlan mennyiségű pénz esetében defláció következne be: a pénz felértékelődne. Mivel egy adott pénzösszegért egyre több terméket lehetne venni, a gazdasági szereplők igyekeznének minél kevesebb pénzt költeni és minél többet felhalmozni, hiszen a megtakarított pénz értéke valós javakban mérve folyamatosan növekedne. A gazdasági szereplők így a pénz jelentős részét kivonnák a keringésből, a pénz értékmegőrző – sőt defláció esetében értéknövelő – funkcióját előnyben részesítve a fizetőeszköz funkcióval szemben. A gazdasági szereplőknek ez a magatartása azonban a fogyasztás és a piaci kereslet visszaeséséhez vezetne, ami rövid időn belül megállítaná a gazdasági növekedést, sőt a gazdaság zsugorodását és összeomlását is eredményezhetné. A gazdasági növekedést elfojtó defláció úgy kerülhető el, hogy a pénzmennyiséget legalább a gazdasági növekedés ütemében növeljük, megakadályozva a pénz felértékelődését és ebből eredő improduktív felhalmozását, pihentetését.

A változatlan pénzmennyiség hipotézisének segítségével ex negativo egyértelműen igazolható tehát Binswangernek az az állítása, hogy a vállalatok hosszabb távú nyereségességének és a gazdaság valamennyire tartós növekedésének nélkülözhetetlen feltétele a forgalomban lévő pénzmennyiség bővülése. A pénz keringésének felgyorsításával persze ugyanazt az eredményt lehet elérni, mint a pénzmennyiség-növeléssel, hiszen a pénznek a gazdaságra gyakorolt hatása egyenlő a pénz mennyiségének és keringési sebességének a szorzatával; a pénzkeringés sebességét azonban nehezen lehet közvetlenül befolyásolni, ezért a monetarista elméletek a pénzkeringés sebességét adottnak, vagyis alapvetően stabilnak tekintik (Sperber 2009). Binswanger hangsúlyozza, hogy a gazdasági rendszerben rejlő növekedéskényszer mechanizmusa nem érthető meg a gazdaságot egy adott pillanatban leíró, statikus szemszögből, hanem csak egy, az időt, mint tényezőt figyelembe vevő dinamikus szemszögből. A növekedéskényszer ugyanis azáltal jön létre, hogy a befektetőknek és hitelezőknek a vállalatok számára előlegezniük kell a termeléshez szükséges tőkét, mert a termékek előállítására és eladására időt vesz

igénybe. A lekötött és kockázatnak kitett tőke után ezért időarányosan nyereséget és kamatot kell fizetniük a vállalatoknak, amire viszont csak akkor lesznek képesek, ha az eladás időpontjában a termékeket korábbi előállításuk költségeit meghaladó áron tudják értékesíteni. A fenti érvelés alapján pedig az üzleti szféra csak úgy érhet el tartósan a termelési költségeknél magasabb bevételeket, ha a gazdasági növekedéssel párhuzamosan növekszik a forgalomban lévő pénz mennyisége is. Sőt ösztönző hatást gyakorol hosszú távon is a gazdaságra, ha a pénzmennyiség növekedésének üteme egy kicsit meghaladja a gazdasági növekedését, ezért a jegybankok nem 0 %-os, hanem általában 2 % körüli inflációs célt követnek (Binswanger 2009).

Binswanger a következőképpen vonja le érveléséből a konklúziót: „Ezekből a megállapításokból következik a pozitív növekedési ráta szükségessége, amelynek elég magasnak kell lennie ahhoz, hogy olyan tiszta nyereség keletkezzen, amelyet a saját tőke tulajdonosai kockázatvállalásuk fejében minimumként megkövetelnek, és ezen kívül a kamattartozásokat is ki lehessen fizetni. Ez azt jelenti, hogy a tiszta nyereség és a kamatteher növekedésének minimum el kell érnie a tőke növekedését és fordítva a pénzmennyiség növekedésének, amelyet a tőke növekedése idéz elő, elég magasnak kell lennie ahhoz, hogy lehetővé tegye a tiszta nyereség és a kamatteher – együtt a vállalati nyereség – megfelelő növekedését.”¹⁴³

Hitelpénz és kamat

A kétszintű bankrendszerben a kereskedelmi bankok töltik be a pénzközvetítés szerepét a megtakarító és a hitelt igénylő gazdasági szereplők között. Ahogy pénzrendszerünk ismertetésénél már világossá vált, a kereskedelmi bankok nem csupán a náluk elhelyezett megtakarítások összegét adják tovább hitelként, hanem igény esetén ennek az összegnek a sokszorosát teremthetik elő hitelezés céljából számlapénz formájában. Ezáltal adottak a feltételek ahhoz, hogy a pénzüintézetek hitelkínálatukkal rugalmasan kielégíthessék a gazdasági tevékenységek folyamán jelentkező pénzkeresletet, a gazdasági növekedés fenntartásához szükséges ütemben növeljék a forgalomban lévő pénz mennyiségét és pénzforgalmi szolgáltatásaikkal biztosítsák a pénzkeringést.

Hitelezésük fedezeteként a kereskedelmi bankoknak kis mértékben ugyan, de szükségük van megtakarításokra. Ezért kamatot fizetnek a náluk elhelyezett

143 Binswanger 2009, 314-315, saját fordítás, az eredeti szöveg: „Aus diesen Feststellungen ergibt sich die Notwendigkeit einer positiven Wachstumsrate, die genügend hoch sein muss, dass ein Reingewinn erzielt wird, den die Eigenkapitalbesitzer im Minimum als Risikoausgleich verlangen, und ausserdem die geschuldeten Zinsen bezahlt werden können. Dies bedeutet, dass der Zuwachs der Reingewinne und Zinsen im Minimum dem Zuwachs des Kapitals entsprechen muss und umgekehrt der Zuwachs der Geldmenge, der durch den Zuwachs des Kapitals ausgelöst wird, hoch genug sein muss, um den entsprechenden Zuwachs der Reingewinne und der Zinsen, die zusammen den Unternehmensgewinn ausmachen, zu ermöglichen.”

pénzbetétekre, hogy a gazdasági szereplőket arra motiválják, hogy megtakarításaikat bankban tartsák. Az adósok által a felvett hitelek után fizetendő kamat pedig a pénzintézeteket teszi érdekeltté abban, hogy – megfelelő biztosítékok fejében – pénzzel ellássák a gazdaságot. A kamat így kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy a pénzkínálat fennmaradjon, és ne álljon le a gazdaság dinamikus fejlődését serkentő pénzkeringés.

A kamat rendszerének ezen a pozitív funkcióján túl azonban nagyon problematikus oldalai is vannak. A legalapvetőbb probléma abból adódik, hogy a kamatrendszer a tőke minimum lineáris, de a pénzmennyiség bővülése miatt inkább exponenciális növekedését idézi elő, ahogy Bernd Senf (2009) kifejti. Ha a tőketulajdonosok ugyanis megtakarítják kamatbevételeiket és tőkéjük gyarapítására használják, akkor beindul a kamatos kamat mechanizmusa, amely exponenciális tőkenövekedést eredményez. Ötven év alatt évi hat százalékos kamat mellett például egy adott tőke háromszorosa gyűlik össze kamatbevételeként és az alaptőke több mint tizennyolcszorosára növekszik, amennyiben az évente befolyó kamat folyamatosan tőkésítésre, tehát ugyancsak hat százalékos kamat mellett befektetésre kerül.

A kamat rendszeréből eredő lineáris illetve exponenciális növekedési folyamatra nem kellene különösebb figyelmet fordítanunk, ha csupán bizonyos befektetési formákra jellemző ritka jelenség volna. A kamatrendszer azonban az egész gazdaság működését meghatározza.

Először is azért, mert a forgalomban lévő pénz túlnyomó része hitelezés útján teremtett számlapénz, azaz hitelpénz, és a gazdasági szereplőknek ezután a pénz után kamatot kell fizetniük. Ráadásul egyre több kamatot – úgymond kamatos kamatot – kell fizetniük, mivel a banki kamatbevételeket közgazdasági szinten ismét hitelezésre használják fel, hiszen különböző szereplők számláin ugyan, de a bankrendszeren belül marad a kamatbevétel, és így folyamatosan bővül a hitelpénz mennyisége. A kamatrendszer által indukált növekedést az a körülmény sem igen mérsékeli, hogy a kereskedelmi bankok által teremtett számla- illetve hitelpénz a hitel törlesztésekor megszűnik, mert a kamatként kifizetett pénz összege az évek során az eredeti hitelek többszörösére emelkedik. Így a forgalomban lévő pénz egyre nagyobb hányada származik eredetileg kamatbevételből. És mivel a kamatokat is javarészt hitelpénzzel egyenlítik ki, a régi hiteleket egyre több új hitel váltja fel, folyamatosan növelve a hitelállományt, hiszen az adósoknak annyi pénzhez kell jutniuk, hogy a hitelek törlesztésén túl a kamatokat is fedezni tudják.

A kamatrendszer nemcsak a pénzmennyiség lineáris vagy akár exponenciális növelését eredményezi, hanem ezen túl növekedékényszer alá helyezi a reálgazdaságot, méghozzá olyan mértékben, amilyen mértékben a hitelek után fizetendő kamat meghaladja az inflációt. Az infláció tudniillik csökkenti a kamat reálértékben megmutatkozó hatását.

A reálgazdaság növekedése a kamatrendszer miatt azért szükséges, mert egyrészt a kamatokat közgazdasági szinten csak a termelés illetve értékteremtés bővítésével elérhető többletbevételből lehet fedezni, másrészt a növekvő hitelállomány egyre több valós értéket, reáltőkét követel meg biztosítékként. A felhalmozódó pénznek csak kisebb része marad meg készpénz és számlapénz formájában, nagyobb része lekötésre vagy befektetésre kerül, mert így általában magasabb hasznot termel a tőke. Vagyis éppen az a bökkenő, hogy a pénztőke önmagában nem tud termelni semmit, hanem csak a reálgazdaság tud előállítani árut, szolgáltatást és nyereséget, amihez a legtöbb esetben persze eredetileg rendelkeznie kell megfelelő pénztőkével a szükséges termelési eszközök és erőforrások megvásárlásához. A pénztőke tehát a reálgazdaságra szorul ahhoz, hogy a kamatrendszer logikájának megfelelően hasznot termeljen, például vállalatok kötvényei után kamatot vagy részvényei után jutalékot. (Mind a kötvények, mind a részvények lényegében gazdasági szereplőknek nyújtott hiteleknek tekinthetők, azzal a különbséggel, hogy kereskedhetők és a részvények határozatlan időre szólhatnak.)

A hosszabb távon jelentkező, de már számos válságot kiváltó és egyre akutabb probléma (Altwater 2010) abban rejlik, hogy a kamatrendszerből eredő lineáris illetve exponenciális növekedés parancsát a reálgazdaság nem tudja teljesíteni: egyrészt az ökoszisztéma végeessége és a rendelkezésre álló erőforrások szűkössége miatt (WWF 2010), másrészt a reálgazdasági folyamatoknak a természet által meghatározott lassúsága miatt. Nemcsak a bioszféra felélése okoz tudniillik egyre súlyosabb problémát az emberiség számára, hanem az is, hogy a valós folyamatokra épülő reálgazdaság nem tud lépést tartani a virtuális pénzvilág felgyorsult tempójával.

A reálgazdaságtól elrugaszkodott, túlzott tőkefelhalmozódás illetve pénzszaporítás miatt a történelem folyamán már többször válságba került a pénzrendszer, ami a rendszer – a piramisjáték – újraindítását tette szükségessé, mint például a magyar hiperinflációt követően 1946-ban, amikor 400 kvadrilliárd pengőért egy forintot adtak. Jelenleg a fejlett országok részben állami, részben privát túlköltekezése és ezzel járó eladósodása¹⁴⁴ helyezi világszerte olyan mértékű növekedéskényszer alá a reálgazdaságot, amit az biztosan nem tud teljesíteni, ezért az Amerikai Egyesült Államok által már alkalmazott gyakorlatot követve minden bizonnyal más államok is infláció útján igyekeznek majd csökkenteni adósságuk reális (nem nominális) értékben mért összegét. Így például az Európai Unió vezető politikusai egyes tagállamok adósságválságát – a piramisjátékok logikájának megfelelően – elsősorban azzal próbálják megoldani, hogy az Unió

144 Lásd: Roche és McKee 2010, i-v. Itt kimutatják, hogy az állami és a magánszektor együttes eladósodottsága globálisan 1997-ben még a világ GDP-jének 160 %-át tette ki, míg 2010-ben – elsősorban a pénzügyi válság enyhítését szolgáló állami szerepvállalásnak eredményeként – eléri a világ-GDP 220 %-át.

más tagállamai óriási adósságot felhalmozva pótolják a hiányzó pénzeket, ezáltal tovább növelve a közösség eladósodottságát és tovább rontva az egész gazdaság helyzetét, hiszen a magasba szökő kamatkidadásokat a reálgazdaságnak kell előteremtenie és végsősoron a fogyasztóknak megfizetniük. Mivel azonban az ugrásszerűen megnövekedett adósságot, amit a pénzmennyiség hasonló mértékű növekedése kíséri, a reálgazdaság biztosan nem tudja az értékteremtés ugrásszerű növelésével követni, egyértelműen túlzott eladósodásról illetve pénzszaporításról van szó, ami már középtávon a pénzrendszer súlyos (inflációs) válságát vetíti előre.

Megállapíthatjuk tehát, hogy jelenlegi pénzrendszerünknek piramisjátékként való összeomlása az ökoszisztéma végessége és a rendelkezésre álló erőforrások szűkössége miatt hosszú távon elkerülhetetlen, középtávon pedig a túlzott eladósodás miatt valószínű. A lényegyet tekintve viszont mind hosszú, mind középtávon ugyanaz a probléma: hogy a pénzügyi növekedést nem tudja követni a reálgazdaság növekedése.

Egy fenntartható pénzrendszer körvonalai

Már az ipari forradalom fénykorában, amikor a nyugati világban ugrásszerű növekedésnek indult a GDP, egyre nagyobb jólétet biztosítva sokak számára, John Stuart Mill, a nagy angol filozófus és közgazdász úgy vélte, hogy a tőke és a jólét növelése helyett jobb volna ezek szintentartása. 1848-ban megjelent *Principles of Political Economy* című művében kifejti: „Közgazdászoknak, többé - kevésbé tisztán, mindig látniuk kellett, hogy a jólét növekedése nem határtalan: hogy annak végén, amit progresszív állapotnak neveznek, a nyugalmi állapot van, hogy a jólét minden növekedése csupán ennek az állapotnak a későbbre tolása és hogy minden előrelépés ehhez visz közelebb. (...) Ezért nem tekintek a tőke és a jólét nyugalmi állapotára azzal az érzéketlen ellenszennvel, amelyet a közgazdászok régi iskolája vele szemben általában kimutatott. Hajlamos vagyok azt hinni, hogy ez az állapot egészében nagyon jelentős javulást hozna jelenlegi helyzetünkhöz képest.”¹⁴⁵ Mill idézett mondatai megdöbbenően aktuálisak. Meglepő, hogy már 1848-ban régi iskolaként emlegeti Mill azokat a közgazdászokat, akik nem tartják kívánatosnak a gazdasági egyensúly nyugalmi állapotát, hanem a növekedés fenntartását

145 Mill 1909, IV.6.2-5, saját fordítás, az eredeti szöveg: „It must always have been seen, more or less distinctly, by political economists, that the increase of wealth is not boundless: that at the end of what they term the progressive state lies the stationary state, that all progress in wealth is but a postponement of this, and that each step in advance is an approach to it. (...) I cannot, therefore, regard the stationary state of capital and wealth with the unaffected aversion so generally manifested towards it by political economists of the old school. I am inclined to believe that it would be, on the whole, a very considerable improvement on our present condition.”

tekintik társadalmi célnak. Annak ellenére, hogy a vég nélküli növekedés illúzió, ez a régi iskola makacsul tartotta magát az azóta eltelt százhatvan évben, sőt még napjainkban is a közgazdaságtan főáramlatát testesíti meg, és a legutóbbi pénzügyi és gazdasági válságból való kiutat is az erőteljes növekedésben látják a meghatározó politikai-gazdasági vezetők.

Igaz, hogy a gazdasági növekedés sokkal tartósabbnak bizonyult annál, mint amit Mill gondolt, és az is igaz, hogy a vég nélküli mennyiségi növekedés lehetetlen volta nem jelenti azt, hogy ne lehetne elméletileg még akár évszázadokig fenntartani a növekedést. Napjainkban viszont már nagyon élesen kirajzolódnak a növekedés határai, hiszen az emberiség gazdálkodása az 1970-es évek óta túllépi a bioszféra kapacitását, ráadásul egyre nagyobb mértékben, aminek következtében nem tud regenerálódni a természet, hanem gyorsuló ütemben pusztul (WWF 2010). Ezért manapság a globális gazdasági növekedés összességében nem gazdagabbá, hanem szegényebbé teszi az emberiséget (Daly 2009). És ebben a folyamatban kulcsszerepet játszik jelenlegi pénzrendszerünk, amely – ahogy fent bemutatni igyekeztem – növekedékényszer alá helyezi a reálgazdaságot.

Legfőbb ideje tehát, hogy a közgazdaságtudomány egyik központi témájává váljon az a kérdés, hogy hogyan alakíthatnánk át növekedési gazdaságunkat fenntartható, azaz egyensúlyi gazdasággá. A közgazdaságtan azonban csak akkor képes ezt a kérdést értelmesen megtárgyalni, ha feladja egyoldalú, nem reflektált racionalitás-felfogását és elfogadja az etikának mint az értelmes cselekvést meghatározó tudománynak az elsőbbségét (Joób 2010a). A közgazdaságtudomány ilyen jellegű megújulását mutatja, hogy először *steady-state economics*¹⁴⁶, majd *ecological economics* néven egyre nagyobb teret nyert az utóbbi években az a irányzat, amely a növekedésen túl lévő, kiegyensúlyozott gazdaság modelljét többé-kevésbé konkrét reformjavaslatokra bontva kidolgozta.

Az egyensúlyi gazdaság modelljének egyik fontos eleme egy olyan pénzrendszer, amely megvonja a kereskedelmi bankoktól a számla- illetve hitelpénz teremtésének jogát és kizárólagos állami monopóliummá teszi a pénzteremtést. Egy ilyen pénzrendszert köz-pénzrendszernek nevezhetünk, mert a pénzteremtést, amit eddig javarészt a magángazdaság végez, az állam vagyis a közösség kezébe adná. A köz-pénzrendszer megvalósítása egyébként az egyensúlyi gazdaságra való átállástól függetlenül, tehát növekedésre beállított gazdasági rendszerünk megtartása esetében is nagy előnyökkel járna, ahogy a híres amerikai közgazdász, Irving Fisher már 1935-ben kifejtette 100%-Money című könyvében. A köz-pénzrendszer tudniillik azt jelentené, hogy a kötelezőtartalék ráta száz százalékra emelkedne vagyis a kereskedelmi bankoknak, mivel már nem szaporíthatják a pénzt, a számláikon nyilvántartott pénz teljes fedezetét biztosítaniuk kellene az

146 Ez Herman Daly 1977-ben megjelent könyvének a címe. Daly az egyensúlyi gazdaság úttörőjének tekinthető.

állam által kibocsátott törvényes fizetőeszközben. A bankok virtuális számlapénze, amely csak ígéret a törvényes fizetőeszközben történő kifizetésre, így valódi pénzzé válna.

Fisher a köz-pénzrendszer következő társadalmi előnyeit sorolja fel:¹⁴⁷ Először is nem kerülne sor a bankok megrohamozására, mert a számlatulajdonosok pénzét egyszerre is bármikor ki tudnák fizetni a bankok. Ezért az emberek nem félnének attól, hogy pénzüket bankban tartásuk, és emiatt a megnövekedett biztonság miatt kevesebb bank menne csődbe. Másodszor lényegesen csökkenne az államadósság kamatterhe, mert a kereskedelmi bankok a százszázalékos kötelezőtartalék ráta elérése céljából pénzre váltanának korábban vásárolt államkötvényeik nagy részét. Így az állam kötvények helyett pénz kibocsátásával venne fel hitelt a magángazdaság szereplőitől, a kibocsátott pénz után pedig nem kell kamatot fizetnie. Harmadszor egyszerűbbé válna a pénzrendszer, mert megszűnne az alapvető különbség készpénz és számlapénz között: az összes forgalomban lévő pénz valódi törvényes fizetőeszköz volna. Negyedszer tisztulnának a tulajdonviszonyok. Jelenleg ugyanis a betétesek jogilag nem közvetlen tulajdonosai a számlájukon feltüntetett pénzüsszegnek, hanem ennek az összegnek a hitelezői a bank számára. A köz-pénzrendszerben tisztán elkülönülnének a látraszóló betétek a takarékbetétektől: a látraszóló betétek a bank ügyfeleinek közvetlen tulajdonában maradnának és nem járna utánuk kamat, míg a takarékbetétek egyéb befektetésekhez hasonlóan továbbra is kamatoznának, mivel az ügyfelek nem rendelkezhetnek azonnal felettük. Ötödször el lehetne kerülni a jelentős inflációt és deflációt, mert az állami pénzkibocsátó szerv teljes mértékben irányítani tudná a pénzmennyiség alakulását. És a pénzmennyiség pontos irányítása hatodszor végül azt eredményezné, hogy messzemenően el lehetne simítani a konjunkturális kilengéseket, megfékezve mind a növekedési boom-okat és spekulációs buborékokat, mind a recessziós válságokat.

Joseph Huber és James Robertson (2008) a köz-pénzrendszer modelljét továbbfejlesztették és a 100%-Money megjelenése óta megváltozott körülményekhez igazították. Ők a köz-pénzrendszer Fisher által felsorolt előnyeit kiegészítik további két pozitívummal: a köz-pénzrendszer egyrészt megszüntetné azokat a közösség számára káros folyamatokat, amelyek abból adódnak, hogy a pénz kb. 90 százalékát a kereskedelmi bankok saját partikuláris érdekeik mentén bocsátják hitelként a gazdasági szereplők rendelkezésére, másrészt feloldaná a pénzügyi kényszereket, amiket a hitelezés útján történő pénzteremtés idéz elő azáltal, hogy forgalomban lévő pénz nagy része után kamatot kell fizetni.

A köz-pénzrendszerben a kereskedelmi bankok megfelelő díjért továbbra is kínálhatnának pénzügyi szolgáltatásokat, például a látraszóló betétek kezelését,

147 Lásd: Fisher 2007, 16-17; Fisher ezeken az oldalakon található felsorolását tőle kissé eltérően, érveit részben összefoglalva, részben kiegészítve írom le.

fizetések lebonyolítását, takarékbetétek fogadását és az ebből befolyó pénz hitelként történő kihelyezését. A kereskedelmi bankok hitelezése tehát nem szűnne meg, de a bankok csupán a befektetésként rájuk bízott pénzből nyújthatnának hiteleket.

Pénzt ugyanis csak az állami ellenőrzés alatt álló központi bank teremthetne, méghozzá úgy, hogy a központi bank, amikor növelni kívánja a pénzmennyiséget, az újonnan teremtett pénzösszeget az államkincstár folyószámlájára jóváírja (Huber és Robertson 2008). Az új pénz így automatikusan közpénzzé válik és az állami feladatok ellátására vagy az államadósság csökkentésére fordítható. Ezáltal a pénzteremtésből eredő nyereség (az ún. seigniorage) nem a kereskedelmi bankok tulajdonosainak a bevételeit növelné és nem csak viszonylag kis mértékben, az állami adóbevételek növelésével, hanem teljes mértékben az egész közösség javát, a közjót szolgálhatná. Ehhez természetesen további feltételeknek is teljesülniük kell, például annak, hogy a központi bank olyan, a pártpolitikától független intézmény legyen, amely a közösség hosszú távú érdekeit vagyis a fenntartható pénzügyi és reális gazdálkodás célját tartja szem előtt és ezért a pénzmennyiség növelését csakis a reálgazdasági növekedéssel arányosan végzi, de az is előfordulhat, hogy a pénzmennyiség csökkentésére kényszerül azért, hogy a reálgazdaság visszafogásával ellenőrzött módon igazítsa a gazdasági folyamatokat a bioszféra kapacitásához.

A német nyelvterületen „Monetative” címszó alatt fut a köz-pénzrendszer megvalósítását célzó kezdeményezés, amely a jogállamokra jellemző legislatív, exekutív és judikatív hatalmi ágak mellett a központi bankot kívánja a pénzteremtés monopóliumát gyakorló, független monetatív hatalmi ágként megszervezni.¹⁴⁸ Svájcban neves közgazdászok támogatásával még ügydöntő népszavazást is szeretnének kezdeményezni a köz-pénzrendszerre való átállásról.¹⁴⁹ Egyébként az Egyesült Amerikai Államok központi bankja, a Federal Reserve által már hosszabb ideje, az Európai Központi Bank által pedig 2010 tavasza óta a pénzrendszer stabilitása érdekében folytatott államkötvény vásárlás akár egy lépésnek is tekinthető a köz-pénzrendszer irányába.¹⁵⁰

A köz-pénzrendszer kialakítását az egyes nemzetgazdaságok szintjén túl globális szinten is érdemes volna megfontolni annak érdekében, hogy egy szupranacionális szerv olyan vezető nemzetközi valutát forgalmazzon, amely kamatmentes és korlátlan időre szóló hitelként nem csupán egy adott állam vagy államközösség, hanem az egész emberiség érdekeit szolgálná a seigniorage igazságos elosztásával. Valószínű, hogy a szükséges politikai akarat hiánya miatt utópia marad a globális köz-pénzrendszer, de a Nemzetközi Valutaalap hosszú

148 Lásd: www.monetative.org

149 Lásd: www.monetative.ch

150 Lásd ezzel kapcsolatos kommentáromat a Financial Times Deutschland-ban: Joób 2010b, 26.

távú tervei között mindenesetre szerepel egy, a nemzeti valutáktól független, globális vezető valuta létrehozása a jelenleg használt, gyakorlati jelentőséggel nem bíró, „különleges lehívási jogok” (Special Drawing Rights, SDR) nevet viselő valuta helyett.¹⁵¹

Összefoglalás

Összefoglalva megállapítható, hogy a köz-pénzrendszer megfelelő körültekintéssel történő megvalósításával orvosolni vagy legalábbis jelentősen enyhíteni lehetne jelenlegi pénzrendszerünk súlyos diszfunkcióit: a hitelpénz kamatterheiből fakadó növekedéskényszert, a hitelpénzrendszer által generált, túlzott állami és privát eladósodás piramisjátékát, a kereskedelmi bankok érdekei mentén történő pénzszaporításból eredő spekulációs buborékok kialakulását és hosszabb távon a pénz nagymértékű értékvesztését. A köz-pénzrendszer megvalósítása forradalmi újítást jelentene pénzügyi struktúránk terén, de a kötelezőtartalék ráta fokozatos emelésével sok kisebb reformlépés útján elérhető volna és alkalmas eszköz lehetne a jelenlegi globális pénzrendszer időzített bombájának óvatos hatástalanítására. A Bázeli III egyezmény célja, vagyis a kereskedelmi bankok tőketartalékainak az emelése is a köz-pénzrendszer irányába mutat.

Irodalom

- Altwater, Elmar (2010): „Die Finanzkrise ist eine Systemkrise des Kapitalismus”. Zeitschrift für Sozialökonomie, 47. évfolyam 164/165. szám/április. 3-12.o.
- Binswanger, Hans Christoph (2009): Die Wachstumsspirale. Geld, Energie und Imagination in der Dynamik des Marktprozesses. Metropolis-Verlag, Marburg
- Daly, Herman (2009): „Steady-State-Ökonomie – Ein Wirtschaftssystem des langfristigen Gleichgewichts”. Zeitschrift für Sozialökonomie, 46. évfolyam 162/163. szám/november. 39-42.o.
- Fisher, Irving (2007): 100%-Money. 100%-Geld. Verlag für Sozialökonomie, Kiel
- Huber, Joseph – Robertson, James (2008): Geldschöpfung in öffentlicher Hand. Weg zu einer gerechten Geldordnung im Informationszeitalter. Verlag für Sozialökonomie, Kiel

151 Lásd: IMF 2010, 20-28.

- International Monetary Fund - IMF (2010): Reserve Accumulation and International Monetary Stability, április 13, jóváhagyta: Moghadam Reza, Strategy, Policy and Review Department
- Joób Márk (2010a): „A gazdaság és a társadalom közötti viszony etikai alapon történő meghatározásának szükségessége”. *Gazdaság & Társadalom*, 2. évfolyam 1. szám/ május. 64-81.o.
- Joób Márk (2010b): „Chance für eine neue Geldordnung”. *Financial Times Deutschland*, június 4. 26.o.
- Mill, John Stuart (1909): *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*. Longmans, Green & Co., London
- Roche, David – Bob, McKee (2010): *Sovereign DisCredit! Why sovereign debt risk is the next stage of New Monetarism*. Independent Strategy
- Senf, Bernd (2009): *Der Nebel um das Geld. Zinsproblematik, Währungssysteme, Wirtschaftskrisen*. Verlag für Sozialökonomie, Kiel
- Sperber, Herbert (2009): *Wirtschaft verstehen*. Schäffer-Poeschel Verlag, Stuttgart
- Walker, Karl (2009): *Geld in der Geschichte*. Nikol Verlag, Hamburg
- WWF - World Wide Fund for Nature (2010): *Living Planet Report*. Switzerland